

Poznámka vydavatelů

[94] Tyto teorie objasňují řadu problémů, z nichž se F. de Saussure o několika ve svých přednáškách letmo zmínil. // Uvedeme některé příklady.

(1) E. Sievers uvádí *beritnnn* (německé *berittenen* „jízdni“) jako typický příklad na to, že táž hláska může střídavě fungovat dvakrát jako sonanta a dvakrát jako konsonanta (ve skutečnosti tu *n* jako konsonanta funguje jen jednou, a je tedy třeba psát *beritnn*; o to tu však nejde). Málokterý příklad tak přesvědčivě ukazuje, že „hláska“ a „druh“ nejsou synonymní. I kdybychom se omezili na jediné *n*, tj. na implozi a sistantní artikulaci, získali bychom pouze jedinou dlouhou slabiku. K vytvoření střídajících se sonantních a konsonantních *n* musela by po implozi (první *n*) následovat exploze (druhé *n*), a pak zase se opakovat imploze (třetí *n*). Protože těmto dvěma implozím žádná jiná nepředchází, mají sonantní povahu.

(2) Ve francouzských slovech typu *meurtrier* „vrah“, *ouvrier* „dělník“ atd. tvořilo finální *-trier*, *-vrier* kdysi jedinou slabiku (ať už byla jejich výslovnost jakákoliv, srov. pozn. na str. 88). Později se začalo vyslovovat dvouslabičně (*meur-tri-er*, a to s hiátem nebo bez něj, tj. *-trière*, nebo *trière*). Ne proto, že by se „slabičný přízvuk“ umístil na *i*, ale změnou jeho explozivní artikulace v artikulaci implozivní.

Lidově se místo *ouvrier* vyslovuje *ouvrière*. Tento jev se velmi podobá rozdělení *-vrier* do dvou slabik, avšak zde svou artikulaci místo třetího prvku změnil druhý prvek, a stal se tak sonantou: *uvrière* → *uvrière*. Později se pak mohlo vyvinout *e* po sonantním *r*.

[95] (3) Uveďme si ještě známý případ protetických vokálů před *s*, po němž ve francouzštině následuje konsonant: latinské *scūtum* → *iscūtum* dalo francouzské *escu*, *écu* „štit“. Skupina *šk* je, jak jsme viděli na str. 87–8, přerušovaný členek; přirozenější je *šk*. Toto implozivní *s* však vytváří vokalický vrchol, je-li na začátku věty, nebo když je předchozí slovo zakončeno // konsonantem nízkého stupně otevřenosti. Protetická *i* nebo *e* tuto sonantní povahu jen podtrhují. Každá málo zřetelná fonologická charakteristika má sklon se zesilovat, je-li snaha ji zachovávat. Stejný jev se objevuje v případě francouzského slova *esclandre* „skandál“ a u lidové výslovnosti *esquelette* „kostra“, *estatue* „socha“. A znovu na něj narážíme v lidové výslovnosti předložky *de* („koho, čeho, z, od“), přepisované jako *ed*: *un oeil ed tanche* „oko lína“. V důsledku synkopy se z *tanche* „lín“ stalo *d'tanche*; aby však v této pozici vyniklo, muselo se *d* stát implozivním, tj. *đtanche*, a stejně jako v předchozích případech se pak i zde před ním vyvinul vokál.

(4) Sotva je asi nutné vracet se k otázce indoevropských sonant a ptát se například, proč se starohornoněmecké *hagl* změnilo v *hagal* „kroupy“, zatímco *balg* „kůže“ zůstalo nezměněno. Ve druhém slově hraje *l*, které je tu druhým prvkem implozivního článku (*bālg*), úlohu konsonanty, a nemá žádný důvod měnit svou funkci. Naproti tomu stejně implozivní *l* ve slově *hagl* tvořilo vokalický vrchol. Protože bylo sonantní, mohlo rozvinout před sebou otevřenější vokál (tj. *a*, pokud se můžeme spolehnout na svědectví grafiky). Postupem času se však tento vokál zastřel, protože dnes *Hagel* se už zase vyslovuje *hāgl*. A tím se i odlišuje výslovnost tohoto slova od výslovnosti francouzského *aigle* „orel“: v německém slově je zavírající *l* a ve francouzském otevírající, s následným němým *e* (*ègle*).

³ Pozn. překl. Ve spisovné francouzštině se píše *squelette*, *statue*.

První část OBECNÉ PRINCIPY

PRVNÍ KAPITOLA Povaha jazykového znaku

§ 1. ZNAK, OZNAČOVANÉ, OZNAČUJÍCÍ¹²⁸

Pro některé lidi je jazyk, převedeme-li ho na jeho základní principy, jen nomenklatura, tj. seznam termínů odpovídajících vždy určité věci.¹²⁹ Například:

: ARBOR

: EQUOS

atd.

atd.

Takovéto pojetí lze v řadě ohledů kritizovat. Předpokládá hotové ideje existující ještě před slovy (o tom viz dál, str. 139); neříká nám, zda určité jméno je vokální či psychické povahy, protože takové latinské *arbor* „strom“ lze uvažovat jak z toho, tak i onoho hlediska; a konečně naznačuje, že spojení sjednocující jméno s věcí je zcela jednoduchá operace, což není ani zdaleka pravda. Avšak i tento prostoduchý pohled nás může přiblížit k pravdě tím, že nám ukáže, že // jazyková jednotka je cosi dvojitého, vzniklého sblížením dvou termínů. [98]

Při uvažování o okruhu mluvy jsme na str. 48 viděli, že oba termíny zahrnuté v jazykovém znaku jsou psychické a v našem mozku jsou sjednocovány asociativním svazkem. Toto podtrhujeme.

Jazykový znak nesjednocuje věc a jméno, ale pojem a akustický obraz.^{a130} Akustický obraz není materiální zvuk, něco čistě fyzického, ale psychický otisk¹³¹ tohoto zvuku, reprezentace, o které nám poskytují svědectví naše smysly; je smyslový, a nazveme-li ho tu a tam „materiálním“, pak jen v tomto smyslu a v protikladu k druhému termínu této asociace, pojmu, jenž je obecně abstraktnější.

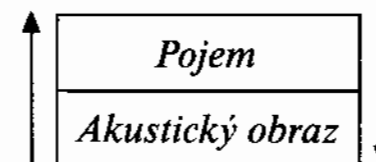
Psychická povaha našich akustických obrazů^b vyvstává, když pozorujeme svou vlastní řeč. Můžeme mluvit sami se sebou nebo si v duchu přefíkávat veršovaný úryvek bez pohybu rtů či jazyka. Protože slova jazyka jsou pro nás akustické obrazy, nelze ve výkladu hovořit o „fonémech“, z nichž jsou složena. Tento termín, který implikuje představu vokální činnosti, lze uplatnit pouze na mluvené slovo, na realizaci vnitřního obrazu v projevu. Tomuto nedorozumění se můžeme vyhnout, budeme-li mluvit o zvucích^c a slabikách slova, a budeme-li si pamatovat, že jde přitom o akustický obraz.

^a Ed. Termín akustický obraz se snad může zdát příliš úzký, protože vedle reprezentace hlásek slova jde i o reprezentaci jeho artikulace, o svalový obraz fonačního aktu. Pro F. de Saussura je však jazyk hlavně zásobnice, cosi obdrženého zvnějšku (viz str. 50). Akustický obraz je především přirozená reprezentace slova jakožto faktu virtuálního jazyka stojícího mimo jeho jakoukoliv realizaci v mluvě. Tak se může motorický aspekt implikovat, nebo může aspoň vůči akustickému obrazu zaujímat vedlejší místo.

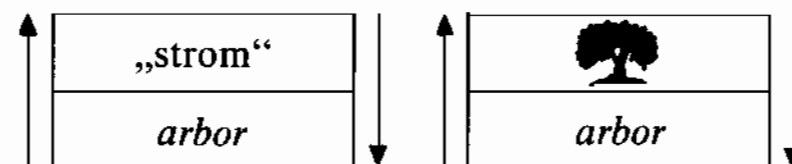
^b Pozn. překl. Pojetí znaku jako akustického obrazu a tedy označujícího (v soudobé terminologii *pojetí unilaterální*) je běžné především v autorových vlastních poznámkách k přednáškám a občas se vyskytuje i v jednotlivých kursech (str. 52, 105, 147, 159 aj.). Před zavedením novější distinkce a pohledu na znak jako na arbitrární vztah mezi označujícím a označovaným (v soudobé terminologii *pojetí bilaterální*) však váhal, srov.: „Přiznám se, že nemohu rozřešit jednu otázku, a to, jak si udělat jasno v tomto ohledu: Máme znakem nazývat celek, kombinaci pojmu a obrazu? Anebo lze znakem nazývat sám akustický obraz, materiálnější polovinu? Nicméně nazývá-li se znakem *arbor*, pak vždy jen potud, pokud nese pojem. Bylo by třeba mít k dispozici dvě odlišná slova.“ Třetí autorovo pojetí znaku se do přednášek nedostalo: znak jako jakákoliv materiální věc (entita), kterou asociujeme s jinými, tj. která má určitý smysl (Engler 1111–1114 J). K zdánlivému rozporu mezi obojím pojetím, tj. prvním a druhým, nechtěně přispěl de Saussure sám, a to nikoliv v důsledku vývoje svých názorů, ale přirozeným odklonem svého zájmu o označované jako lingvistice zcela vnější, především z důvodů arbitrariness.

^c Pozn. překl. Výraz *son* francouzského originálu tu (a ovšem i jinde) může česky znamenat zvuk nebo hlásku. Protože francouzština terminologicky nerozlišuje, je někdy rozpoznání přesného smyslu obtížné.

Jazykový znak je tedy psychická jednotka o dvou stránkách, kterou si lze znázornit obrázkem:

Oba tyto prvky jsou úzce spjaty a jeden vyvolává druhý. Zjišťujeme-li smysl latinského slova *arbor* nebo slova, jímž latina označuje pojem „strom“, je zřejmé, že jen tato sblížení

utvrzovaná jazykem se nám jeví odpovídajícími realitě a jakákoliv jiná, jež by nás mohla napadat, zavrhneme.¹³²

Tato definice klade důležitou terminologickou otázku.¹³³ *Znakem*^a nazýváme kombinaci pojmu a akustického obrazu, avšak v běžném úzu tento termín obecně označuje akustický obraz sám, například slovo (*arbor* atd.). Zapomíná se na to, že když *arbor* nazýváme znakem, je to jen proto, že v sobě nese pojem „stromu“, stejně jako představa smyslové stránky implikuje představu celku.

[Tato nejednoznačnost mizí, označíme-li všechny tři pojmy zde přítomné názvy, které se vzájemně předpokládají a zároveň spolu tvoří protiklad.]^b Navrhujeme zachovat slovo *znak* pro označení celku, a nahradit *pojem* a *akustický obraz* termíny *označované* a *označující*; ty mají tu výhodu, že označují protiklad, který je jednak odlišuje od sebe a jednak od celku, jehož jsou částmi. Pokud jde o *znak*, spokojujeme se jím proto, že // nevíme, čím ho nahradit, ježto obvyklý jazyk jiný termín nenabízí.¹³⁴

^a Pozn. překl. De Saussure užíval dlouho namísto *znaku* (*signe*) termínu *sém* (*sème*) a občas i označení *termin* (*terme*). Sému, tj. konvenčnímu znaku (i nevokálnímu), jak vysvětluje z jeho poznámek, přiznával jednu dobu proti *znaku* dokonce tu výhodu, že nemůže být gestem, tj. znakem nekonvenčním, kdežto znak jím být může. Pro abstraktní část sému užíval výraz *aposém* (*aposème*) a pro sém chápaný systémově, tj. ve vztazích k systému, výraz *parasém* (*parasème*) (Engler 1974, 3310n.).

^b Pozn. překl. Srov. Engler 1115.

Takto vymezený jazykový *znak* má dvě prvořadě vlastnosti. Při jejich výkladu stanovíme zároveň samotné principy jakéhokoliv studia tohoto druhu.

§ 2. PRVNÍ PRINCIP: ARBITRÁRNOST ZNAKU¹³⁵

Svazek sjednocující označující a označované je arbitrární; nebo též můžeme jednoduše říci, pokud znakem chápeme celek plynoucí z asociace označujícího a označovaného: *jazykový znak je arbitrární*.¹³⁶

Takto idea francouzského slova „*soeur*“ (sestra) není se sledem hlásek *s-ö-r*, který jí slouží jako označující, spjata žádným vnitřním vztahem: že by jí stejně dobře mohl zastupovat libovolný jiný sled, dokazují rozdíly mezi jazyky i samotná existence různých jazyků: označované „*boeuf*“ (francouzsky *vůl*) má za označující na jedné straně hranice *b-ö-f* a na druhé straně *o-k-s* (*Ochs*, tj. německy *vůl*).¹³⁷

O principu arbitrárnosti znaku nikdo nepochybuje; často je však snaží určitou pravdu objevit, než jí přidělit místo, které jí patří. Tento princip dominuje v celé lingvistice jazyka a má nedozírné důsledky. Je pravda, že se na první pohled nejeví všechny stejně průkazně; dospíváme k nim až po mnoha oklikách a spolu s nimi pak i k prvořadě důležitosti tohoto principu.¹³⁸

Poznamenejme stranou: až bude sémiologie zorganizována, bude si muset položit otázku, zda jí právem patří výrazové mody spočívající na zcela přirozených znacích, jako je pantomima.¹³⁹ A i za předpokladu, že je přijme, bude jejím hlavním předmětem stále souhrn systémů založených na arbitrárnosti znaku. Ve skutečnosti spočívá v zásadě každý výrazový prostředek, přijímaný určitou společností, na kolektivním zvyku nebo — a to je // totéž — na konvenci. Například ani zdvořilostní znaky, často obdařené jistou přirozenou expresivitou (vzpomeňme si na Čičana, který svého císaře zdraví tak, že devětkrát padne tváří až k zemi), nejsou o nic méně vázány určitým pravidlem; právě toto pravidlo, a ne jejich vnitřní hodnota, nás nutí, abychom je užívali. Lze proto říci, že zcela arbitrární znaky realizují ideál sémiologického procesu lépe než jiné, a proto jazyk, nejkomplexnější a nejrozšířenější z výrazových systémů, je také ze všech nejcharakterističtější. V tomto smyslu se lingvistika může stát obecným vzorem celé sémiologie, třebaže jazyk je jen jeden určitý systém z mnoha.

Využili jsme slova *symbol* k označení jazykového znaku, respektive toho, co nazýváme označujícím. Jeho přijetí však naráží právě kvůli našemu prvnímu principu na obtíže. V povaze symbolu je, že nikdy není zcela arbitrární: není totiž prázdný, je v něm zbytek přirozeného svazku mezi označujícím a označovaným. Symbol spravedlnosti, váhy, by nebylo možné nahradit libovolným jiným, například vozem.¹⁴⁰

I slovo *arbitrární* vyžaduje poznámku. Nemělo by vzbuzovat představu, že označující závisí na svobodné volbě mluvčího (uvidíme dále, že není v moci jednotlivce změnit znak, který je jednou určitou jazykovou skupinou stanovený); chceme jen vyjádřit to, že je *nemotivovaný*, to jest arbitrární ve vztahu k označujícím, s nímž nemá v realitě žádnou přirozenou vazbu.¹⁴¹

Uvedme závěrem ještě dvě námitky, které by proti stanovení tohoto prvního principu mohly být vzneseny:

(1) Na důkaz toho, že volba označujícího není vždy arbitrární, lze poukázat na *onomatopoeia*.¹⁴² Ta však nejsou nikdy organickými prvky jazykového systému. Jejich počet je ostatně mnohem menší, // než se má za to. Slova jako francouzské *fouet* „bič“ nebo *glas* „umíráček“ mohou znít některým uším se sugestivní zvučností; avšak k poznání, že tuto svou povahu nemají od samého začátku, se stačí vrátit k jejich latinské podobě (*fouet* je odvozeno z latinského *fāgus* „buk“ a *glas* z *classicum* „zatroubení“); kvalita jejich dnešního znění či spíše znění, které jim připisujeme, je náhodným výsledkem fonetického vývoje.

Pokud jde o skutečná onomatopoeia (typu *bimbam*, *tiktak* atd.), jsou nejen málo početná, ale i jejich volba je již do jisté míry arbitrární, protože jsou jen pouhou přibližnou a již polokonvenční imitací určitých zvuků (srovnejme francouzské *ouaoua* a německé *wauwau*, tj. „hafhaf“). Navíc, jakmile byla jednou do jazyka zavedena, zapojují se víceméně do fonetického, morfologického a dalšího vývoje, který podstupují ostatní slova (srovnej francouzské *pigeon* „holub“ pocházející z vulgárně latinského *pi-piō*, jež je samo odvozeno od onomatopoeie): je to zřejmý důkaz toho, že cosi ze své původní povahy ztratila, aby mohla obecně nabýt povahu jazykového znaku, který je nemotivovaný.

(2) *Zvolání*,¹⁴³ těsně spjatá s onomatopoi, mohou opravňovat k obdobným poznámkám a naši argumentaci neohrožují. Mohou svádět k tomu, že v nich budeme vidět spontánní vyjádření reality, diktovaná takřikajíc přírodou. Většinu z nich však můžeme nutný svazek mezi označovaným a označujícím upřít. Stačí v tomto ohledu porovnat dva jazyky, abychom pochopili, nakolik se tyto výrazy z jednoho jazyka do druhého mění (například francouzské *aie!* „au“ odpovídá německému *au!*). Víme také, že mnohá zvolání vznikla z určitého smyslu slov (srov. francouzské *diable!* „k čertu!“ (*diable* = čert), *mordieu!* „mordyjé!“ = *mort Dieu* „smrt boha“ atd.). Shrneme-li, onomatopoeia a zvolání jsou důležitá až druhotně a jejich symbolický původ je zčásti sporný.

¹⁴¹ Pozn. překl. Ze souvislosti je zřejmé, že autor i zde mluví především o interjekcích.

§ 3. DRUHÝ PRINCIP: LINEÁRNÍ POVAHA OZNAČUJÍCÍHO¹⁴⁴

[103] Označující je svou povahou auditivní, a probíhá pouze v čase, od něhož přebírá tyto charakteristiky:

(a) představuje určitý rozsah a

(b) tento rozsah je měřitelný v jediné dimenzi: tou je linie.¹⁴⁵

Tento princip je zřejmý, zdá se však, že jsme jeho zformulování až dosud vždy zanedbávali, bezpochyby proto, že jsme ho shledávali příliš prostým. Přesto je však základní a jeho důsledky jsou nedozírné; svou důležitostí se vyrovná prvnímu zákonu. Závisí na něm veškerý mechanismus jazyka (viz str. 150). Proti vizuálním označujícím (například námořním signálům apod.), která mohou vést ke komplikacím hned v několika dimenzích současně, mají akustická označující k dispozici pouze linii časovou;^a jejich prvky se představují jeden po druhém, tvoří řetěz. Tento jejich charakter se okamžitě projeví, jakmile je zachytíme písmem a následnost v čase nahradíme prostorovou linií grafických znaků.

V některých případech se to však nejeví průkazně. Jestliže například určitou slabiku zdůrazním, zdá se, že na stejném místě hromadím různé významové prvky. Je to však iluze: slabika a její přízvuk tvoří jediný fonační akt a uvnitř něho neexistuje žádná dualita, pouze různé protiklady k jeho okolí (o tom viz str. 160).

DRUHÁ KAPITOLA Neproměnlivost a proměnlivost znaku

§ 1. NEPROMĚNLIVOST¹⁴⁶

[104] Jestliže se ve vztahu k ideji, kterou zastupuje, jeví označující jakožto libovolně zvolené, pak ve vztahu k jazykovému společenství, které ho užívá, libovolné není, je dané. Nikdo se tohoto sociálního kolektivu neptá, a označující zvolené jazykem nelze nahradit žádným jiným. Tuto skutečnost, jež v sobě zdánlivě obsahuje rozpor, lze lidově označit jako „vynučený tah“. Jako bychom jazyku říkali „teď vol!“^a, ale také dodávali „a musí to

^a Pozn. překl. Starší autorův termín pro lineárnost, jak vysvitá ze zanechaných poznámek, byl *uni-spatialité* „jedno-prostorovost“ (Engler 1974, 3317.2).

být tento znak, a žádný jiný“. Nejenomže by jednotlivec nebyl v čemkoliv schopný, i kdyby chtěl, tuto provedenou volbu změnit, ale ani samo společenství nedokáže rozhodovat být o jediném slovu; toto společenství je vázáno na jazyk takový, jaký je.

Nadále tudíž již nelze jazyk připodobňovat k nějaké jasné a jednoduché úmluvě, a právě z této stránky je mimořádně zajímavé studovat jazykový znak. Chceme-li totiž demonstrovat, že zákon určitým kolektivem přijímaný je cosi, čemu se podrobuje, a nikoliv pravidlo, s nímž svobodně souhlasí, pak je to jazyk, který nám v tomto ohledu nabízí markantní důkaz.

Podívejme se tudíž, jak se jazykový znak vymyká naší vůli, a učinme pak důležité závěry, které z tohoto jevu plynou.

V libovolném období, ať se v čase vracíme sebevíce zpět, jazyk se vždy jeví jako dědictví předchozího období. Můžeme si sice představovat akt, jímž se věcem v dané době přidělovala jejich jména a jímž byla mezi pojmy a akustickými obrazy uzavřena úmluva; avšak takovýto akt nebyl nikdy zaznamenán. Představa, že věci se tak mohly odehrát, se nám vtírá s velmi zřetelným pocitem arbitrárnosti znaku.

Ve skutečnosti žádná společnost nezná a nikdy neznala jazyk jinak než jako produkt děděný od předchozích generací, který je třeba přijímat takový, jaký je. Proto také otázka původu jazyka nemá tu důležitost, která se jí obecně přikládá.¹⁴⁷ Takovou otázku dokonce není ani třeba klást; jediným skutečným předmětem lingvistiky je normální a pravidelný život konkrétního jazyka, který již vznikl. Daný stav jazyka je vždy produktem historických faktorů, a právě tyto faktory vysvětlují, proč je znak neměnný, to jest proč vzdoruje každé arbitrární záměně.

Avšak říci, že jazyk je dědictví, nic nevysvětluje, pokud nejdeme dál. Copak se existující a děděné zákony nedají z jednoho okamžiku do druhého změnit?

Tato námitka nás vede k tomu, že umisťujeme jazyk do jeho společenského rámce a klademe si tuto otázku tak, jak bychom si ji kladli u ostatních společenských institucí. Jakým způsobem se však přenášejí ty? Tato obecnější otázka zahrnuje i otázku neproměnlivosti. Nejprve je třeba zhodnotit, zda se tyto ostatní instituce těší větší či menší svobodě; uvidíme, že u každé z nich je rovnováha mezi vnášenou tradicí a svobodnou činností společnosti jiná. Pak budeme zkoumat, proč v dané kategorii faktory prvního řádu působí silněji nebo slaběji než faktory druhého řádu. A nakonec se vrátíme k jazyku a budeme se ptát, proč historický faktor přenosu v něm // tak plně dominuje a vylučuje jakoukoliv náhlou a všeobecnou změnu.

Jako odpověď na tuto otázku by bylo možné použít řady argumentů a prohlásit například, že proměny jazyka nejsou vázány na sled generací, jež samy ani zdaleka nespočívají jedna na druhé jako zásuvky kusu nábytku

[105]

[106]